

MA`MURIY HUQUQBUZARLIKNING YURIDIK TARKIBI

Qorabekova Muxlisa Shuxrat qizi

Jizzax viloyati Ichki ishlar boshqarmasi Forish tumani Ichki ishlar bo`limi Jamoat xavfsizligi xizmati huquqbuzarliklar profilaktikasi bo`linmasi voyaga yetmaganlar va yoshlar bo`yicha ishlash guruhi katta inspektori <https://muxlisaqorabekova85@gmail.com>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma`muriy huquqbuzarlik sohasida muhim ahamiyatga ega bo`lgan ma`muriy huquqbuzarlik tushunchasi, ularning tasniflanishidagi asosiy jihatlar, turlarining o`zaro farqlari orasida aniq chegaralar o`rnatish borasidagi fikr va mulohazalar bayon etilgan.

**Kalit so`zlar:** ma`muriy huquqbuzarlik, ayblilik, qasd, ehtiyotsizlik, chegara ajratuvchi chiziqliq, gipotez, dispozitsiya, aqli norasolik

KIRISH

Qonun ustuvorligini ta`minlash, shaxs, oila, jamiyat va davlatning huquq va manfaatlari muhofazasini kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, fuqarolarni qonunga bo`ysunish va hurmat qilish ruhida tarbiyalash – bu rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan chinakam demokratik, huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishning nafaqat maqsadi, balki uning vositasi, eng muhim shartlaridan hisoblanadi. Barchamizga ma`lumki, ma`muriy huquqbuzarlik huquqiy tarmog`i boshqa huquq sohalaridan o`zining biroz murakkabligi va ommaviyligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa hozirgi kunda mamlakatimizda ma`muriy huquqbuzarlik doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bu sohaning dolzarb ekanligini yanada yaqqol ko`rsatmoqda.

Asosiy qism: O`zbekiston Respublikasi Ma`muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 10-moddasiga binoan ma`muriy huquqbuzarlik deganda (faktik asosi) qonun hujjatlariga binoan ma`muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g`ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi.

Quyidagi harakat yoki harakatsizlik ya`ni: 1) g`ayrihuquqiy; 2) aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida); 3) shaxsga, davlat va jamoat tartibiga, mulkchilikka, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, tabiiy muhitga tajovuz qilish; 4) qonun hujjatlarida aynan ma`muriy javobgarlik nazarda tutilgan holatlar huquqbuzarlik deb e`tirof etiladi. Bu tushuncha ma`muriy huquqbuzarliklarning yuridik belgilariga ega bo`lib, jamiyatga, davlatga va fuqarolarga, korxonalarga, muassasalarga va tashkilotlarga zarar yetkazishni ko`rsatib o`tish yo`li bilan ularga ijtimoiy tavsif beradi. Ma`muriy huquqbuzarlikning uchta belgisi bor: 1) ayblilik; 2) g`ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik; 3) javobgarlikka tortish.

Boshqa huquqbuzarliklar ham harakat (masalan, mayda o`g`rilik) yoki harakatsizlik (masalan, transportda chiptasiz yurish), ya`ni xatti-harakatlar ham ma`muriy huquqbuzarliklardir. Lekin mazkur holatda qonun chiqaruvchi (kodeksni tushunish ko`proq qulay bo`lishi uchun) “xatti-harakat” atamasini ishlatmagan. Ma`muriy

huquqbuzarlik nomining o'zidan ham ko'rinib turibdiki, g'ayrihuquqiy xatti-harakatdir. Bu qilinishi taqiqlangan narsani sodir etish yoki huquqiy norma bilan buyurilgan narsani qilmaslikdir.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning ba'zi moddalari muayyan turdagi huquqbuzarliklarga ta'rif berishda gipotezani (dispozitsiyani) va huquqiy norma sanksiyasini o'z ichiga oladi, lekin ko'pincha u "qoidalarni buzish" degan havola qiluvchi ifodani qo'llaydi (so'ngra aynan qanday qoidalar haqida gap borayotgani ko'rsatiladi va sanksiya qo'llaniladi).

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks ma'muriy huquqbuzarliklar tajovuz qiladigan ijtimoiy munosabatlar doirasini atroflicha tavsiflab bergan bo'lib, u kodeksning Maxsus kismida o'z ifodasini topgan. Xususan, u yerda ma'muriy huquqbuzarliklar insonning sog'lig'iga qarshi qaratilgan, mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar haqida, tabiiy mo'hitni muhofaza qilish sohasidagi, sanoat, qurilish, issiqlik va elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi, savdo va moliya sohasidagi huquqbuzarliklar to'g'risidagi boblar bor va hokazo.

Qonun chiqaruvchi ma'muriy huquqbuzarliklarga ijtimoiy tavsif berar ekan, jinoyatlardan farqli o'laroq, ularni ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar deb atamagan. Bu bilan huquqbuzarliklar mazkur ikki turining sifat farqlari qayd etilgan, joriy qonun hujjatlari amaliyoti esa javobgarlikning sodir etilgan aybga muvofiqligini ta'minlashga va davlat majburlashining haddan tashqari kengayishiga barham berilishiga qaratilgan. Ijtimoiy xavfli qilmish bu ijtimoiy munosabatlarga ma'lum bir zarar keltiradigan yoki keltirishi mumkin bo'lgan qilmishdir.

Bunday xatti-harakatlarning yig'indisi ma'lum bir tarixiy sharoitda jamiyatning mavjud bo'lishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli barcha huquqbuzarlikni (shuningdek, ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlarni) ijtimoiy xavfli qilmish deb topish mumkin emas. Ba'zi bir huquqshunos olimlar, ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlarda ijtimoiy xavf mavjud bo'lishini butunlay inkor etishadi. Lekin shu holatga ham e'tibor berish kerakki, umumiy qoidaga to'g'ri kelmasa ham, ba'zi bir nojo'ya xatti-harakatlar ijtimoiy xavfni yuzaga keltirishi mumkin.

Nojo'ya xatti-harakatlar odatda ijtimoiy xavflilik xususiyatiga ega bo'lmay, ijtimoiy zararli qilmish hisoblanadi. Demak, jinoyatning nojo'ya xatti-harakatdan asosiy farqi unda qilmish ijtimoiy xavfli hisoblanadi. Ma'lumki, sodir etilgan jinoyatlar uchun sanksiyalar jinoiy qonun hujjatlarida jazolash deb atalgan, xususan, jazo sifatida tavsiflangan. Ma'muriy huquqda esa jazolash va jazo atamaları yo'q va bu bilan ham jinoyatlar bilan ma'muriy

huquqbuzarliklar uchun beriladigan sanksiyalar sifat jihatidan farq qilishi ta'kidlangan. Ma'muriy huquqbuzarliklar faqat javobgarlik me'yori deb atalgan va ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxslarni qonunlarga rioya qilish, umumiy yashash qoidalarini hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek huquqbuzarlarning ham, boshqa shaxslarning ham yangi huquqbuzarliklar sodir etishining oldini olish

maqsadida tatbiq etiladi. Binobarin, qonun chiqaruvchi ma'muriy jazolashlarni qo'llanish maqsadlarini aniqlash vaqtida jinoiy jazolash maqsadlaridan farqli o'laroq, tuzatish va qayta tarbiyalash deb ko'rsatib o'tmaydi, bu ham jinoyatni sodir etgan

shaxslarga nisbatan qo'llanadigan choralar bilan ma'muriy huquqbuzarlikka yo'l qo'yan shaxslarga nisbatan (bular odatda tuzatish va qayta tarbiyalashga muhtoj emas) qo'llanadigan choralar o'rtasidagi farqlar ta'kidlanadi. Biroq, ma'muriy huquqbuzarliklar orasida jinoyatlarga tugashib ketadiganlari va ularga yaqinlari ham bo'ladi. Ana shu "chegara mintaqasi"ga nisbatan huquqbuzarliklarni to'g'ri tasniflash muammosi juda muhim va ayni vaqtda murakkab.

Kodeksning Maxsus qismi ko'pgina ifodalari ma'muriy huquqbuzarliklar bilan ularga yaqin jinoyatlar o'rtasidagi aniq chegara ajratuvchi chiziqlarga ega emas. Ana shunday chegara ajratuvchi chiziqlar hamisha ham ko'zga tashlanavermaydi, ular faqat Jinoyat kodeksi bilan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning tegishli moddalari qiyoslangandagina ko'zga

tashlanadi. Qonun chiqaruvchi chegara ajratuvchi chiziqlar sifatida quyidagi belgilardan foydalaniladi: og'ir oqibatlarining mavjudligi, ana shunday oqibatlarining ro'y berishi mumkinligi; huquqbuzarlik yetkazgan zararining miqdori; ma'muriy jazo qo'llangan taqdirda huquqbuzarlik sodir bo'lishining takrorlanishi yoki bir necha marta sodir bo'lishi, qasddan yoki ehtiyotsizlik oqibatida huquqbuzarlikning sodir etilishi qasddan sodir etilgan ayb jinoyat hisoblanadi (jinoyat belgilari orasida kamdankam hollarda foydalaniladi).

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 10-moddasidan ko'rinib turibdiki, ma'muriy huquqbuzarlik deb shunday g'ayrihuquqiy xatti-harakat tushuniladiki, uni sodir qilganlik uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan, lekin bu javobgarlik boshqa bironbir javobgarlik (jinoiy, intizomiy, moddiy va hokazolar emas, balki ma'muriy javobgarlikdir), hamma uchun majburiy bo'lgan qoidalarining barchasi ham ma'muriy javobgarlik bilan muhofaza qilinavermasligini hisobga olish kerak.

Qonun ma'muriy huquqbuzarlik belgilarini ifodalangan harakat yoki harakatsizlikning subyektiv tomoniga katta e'tibor beradi va shuni hisobga olgan holda ma'muriy huquqbuzarlikni u bilan tashqi tomondan o'xshash bo'lgan obyektiv g'ayrihuquqiy xulq-atvordan, u bilan rasman o'xshash bo'lgan harakatlardan chegaralaydi. Masalan, oxirgi zarurat, zaruriy mudofaa va g'ayrihuquqiy holat, qonunga ko'ra, ma'muriy huquqbuzarlikning yo'qligini bildiradi va shu sababli ma'muriy javobgarlikni istisno qiladi. Shu munosabat bilan kodeksning 18 va 19-moddalarida (zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat to'g'risida) ma'muriy huquqbuzarliklar haqida emas, balki kodeksda yoki boshqa normativ hujjatlarda ko'zda tutilgan, ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik belgilaydigan xatti-harakat to'g'risida gapiriladi, 20-moddada esa (aqli norasolik to'g'risida) g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik to'g'risida gap boradi, ya'ni bu ham ma'muriy javobgarlikdan ozod etadi. Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi bu ma'muriy huquq me'yorlari bilan o'rnatilgan xususiyatlarning yig'indisi bo'lib, ularning mavjud

bo'lishi bilan aniq bir qilmishlar ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tan olinadi. Har qanday huquqbuzarlik tarkibi singari, ma'muriy huquqbuzarlik ham huquqbuzarlikning obyekt va obyektiv tomoni, subyekt va subyektiv tomoni kabi xususiyatlar yig'indisidan iborat. Ma'muriy huquqbuzarlikning obyekt bu ma'muriy huquq me'yorlari bilan o'rnatilgan va muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Bu birinchi navbatda

davlat boshqaruvi sohasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida nafaqat ma'muriy huquq me'yorlari bilan, balki ma'muriy-huquqiy vositalar bilan muhofaza etiladigan boshqa huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, moliya, yer, mehnat va h.k.) me'yorlari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ham yuzaga keladi. Shu sababli ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga ma'muriy javobgarlik me'yorlari bilan himoya qilinadigan har qanday munosabatlarni kiritish mumkin. Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni bu huquqqa xilof qilmishdir, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik, uning xususiyatlari, shuningdek uni sodir etish (yoki sodir etmaganlik) sharoitlari hisoblanadi. Ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomondan ikki ko'rinishga ega: birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikni harakat natijasida sodir etish.

Harakat insonning faol xulq-atvori hisoblanadi. Aksariyat ma'muriy huquqbuzarliklar obyektiv tomondan shaxslarning harakati orqali sodir etiladi. Masalan, tuhmat, haqorat qilish, yengil tan jarohati yetkazish, o'rnatilgan turli umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalangan huquqbuzarliklar – harakatlar natijasida sodir etiladi;

ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikning harakatsizlik natijasida kelib chiqishi. Harakatsizlik insonning passiv xulq-atvori bo'lib, odatda belgilangan vazifani, majburiyatni bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlikda ifodalanadi.

Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning murojaatlari o'z vaqtida ko'rib chiqilmaganligi, otaonalarining bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish bo'yicha majburiyatlarni bajarmaganlik, hokimiyat vakilining qonuniy talablarini bajarmaganlikda ifodalangan huquqbuzarliklar harakatsizlik natijasida kelib chiqadi. Ma'muriy huquqbuzarlikning subyekti bu 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxsdir.

Xulosa. Har qanday huquqbuzarlik singari Ma'muriy huquqbuzarlik ham huquqqa xilof aybli sodir etilgan qilmish hisoblanadi. Huquqbuzarning huquqqa xilof qilmishni sodir etishda aybi mavjud bo'lganida uni javobgarlikka tortish mumkin. Ayb bu sodir etilgan qilmishga nisbatan shaxsning ruhiy munosabatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktyabrdagi “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016 – № 43-son, 497-modda).

O'zbekiston yuridik entsiklopediyasi. – Toshkent: Sharq,2011. T.3.– C. 234.

2.E.Xojiyev, T.Xojiyev. Ma'muriy huquq: Bakalavriatning 5380100 - Yurisprudensiya yo'nalishi talabalari uchun darslik / Mas'ul muharrir: yu.f.d., prof. M.X.Rustambayev.T.2023.–B.800.

3.Ma'muriy huquq: Darslik / X.T. Odilqoriyev, I.Ismailov, N.T. Ismailov va boshq.; prof. X.T. Odilqoriyev va B.YE.Qosimovning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – B.640.